

ОСКАРЖЕННЯ ПОСТАНОВИ ПРО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ДО СУДУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Рішенням Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. були визнані неконституційними ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України, які унеможлилювали розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого, прокурора стосовно приводів, підстав і порядку порушення кримінальної справи щодо певної особи [1]. Однак, не дивлячись на те, що ця новела знайшла живий відгук у серцях осіб, щодо яких порушено кримінальні справи, та суддів, у законодавстві, судовій практиці, як і в доктрині, ще не розв'язані численні проблеми, пов'язані з такими скаргами. Окремі питання оскарження постанови про порушення кримінальної справи розглядалися П. Бойко, В. Маляренком, П. Пилипчуком, Б. Романюком, С. Штогуном та іншими вченими та практичними працівниками, однак у їх розробках недостатньо висвітлені такі проблеми, як: предмет оскарження; суб'єкти, постанови про порушення кримінальних справ яких можуть бути оскаржені; види постанов про порушення кримінальних справ, які можуть бути оскаржені; процедура розгляду скарг; результати розгляду скарг та їх правові наслідки. Неоднозначне сприйняття Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. і вченими-юристами [2; 3]. Зважаючи на обсяг статті, немає можливості розглянути кожну з проблем, тому слід зупинитися на проблематиці предмета оскарження, суб'єктах, постанови про порушення кримінальних справ яких можуть бути оскаржені, правових наслідках розгляду скарг на постанови про порушення кримінальних справ.

Слід зазначити, що, відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. (п. 9 мотивувальної частини), суд, розглядаючи скарги на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи на стадії досудового слідства, перевіряє наявність приводів і підстав для винесення зазначених постанов і не повинен розглядати та вирішувати заздалегідь ті питання, які повинен вирішувати суд при розгляді кримінальної справи по суті, оскільки це буде порушенням конституційних засад правосуддя.

Приводи до порушення кримінальної справи чітко вказані у ст. 94 КПК України, хоча зараз цей перелік уже не відповідає реаліям суспільного життя. Так, наприклад, до жодного з приводів не можна віднести повідомлення, опубліковані у глобальній мережі Інтернет. Крім того, відповідно до п. 1 ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», як приводи до порушення кримінальної справи використовуються матеріали оперативно-розшукової діяльності; за своєю правовою природою вони належать до приводів, закріплених п. 1 ч. 1 ст. 94 КПК України.

Підставою до порушення кримінальної справи є достатні дані, які вказують на наявність ознак злочину. У цьому формулюванні ключовими є дві термінологічні конструкції: «достатні дані» та «ознаки злочину». Достатні дані — це

оцінке поняття, тому достатність даних до порушення кримінальної справи визначається в кожному конкретному випадку окремо, неможливо узагальнити, які дані є достатніми, а які — ні. Слід погодитися з тим, що достатніми є такі дані, які свідчать про наявність певної кримінально караної дії чи бездіяльності [4]. Поняття «ознаки злочину» не знайшло однозначної інтерпретації в юридичній літературі: воно розглядається і як наявність даних про склад [5]; як мінімум фактичних даних, що містять ознаки злочину, які стосуються об'єктивної сторони [6]; дані про наявність (або відсутність) кожної з ознак, що характеризує певне суспільно небезпечне діяння як злочин [7]; як наявність достатніх даних про вчинення суспільно небезпечного, кримінально караного діяння, передбаченого відповідною нормою кримінального закону [8]. Уважимо, що визначення ознак злочину повинне базуватися на традиційних кримінально-правових ознаках злочину: суспільній небезпечності, протиправності, винності та караності. Отже, ознаки злочину, які є підставою до порушення кримінальної справи, — це такі фактичні дані, які характеризують конкретне діяння як суспільно небезпечне, кримінально-протиправне, винне та каране. У той же час ці фактичні дані повинні вказувати на наявність складу злочину: на це орієнтує п. 2 ст. 6 КПК України, відповідно до якого кримінальна справа не може бути порушена в разі відсутності в діянні складу злочину. При цьому достатність даних, які вказують на ознаки злочину, слід розглядати відповідно до їх характеру та обсягу. За своїм характером наявні дані можуть бути визнані достатніми для прийняття рішення про порушення кримінальної справи, якщо вони свідчать про певну кримінально карану дію або бездіяльність. Наявні дані можна вважати достатніми за обсягом, якщо вони свідчать про наявність події, що належить до злочинної, навіть якщо вони не містять даних про конкретну особу [9].

Не дивлячись на те, що Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. обмежило предмет розгляду при вирішенні скарг на постанови про порушення кримінальних справ тільки перевіркою наявності приводів, підстав та порядку для винесення постанов (п. 2 резолютивної частини), Пленум Верховного Суду України розширив його, роз'яснивши, що суддя вправі з'ясувати такі питання: чи були наявними на час порушення справи передбачені ч. 1 ст. 94 КПК приводи; чи мала особа, яка порушила справу, достатньо даних, що вказували на наявність ознак злочину (ч. 2 ст. 94 КПК); чи компетентна особа прийняла рішення про порушення кримінальної справи і чи було додержано нею встановлений для цього порядок (ст. 98 КПК) [10]. Таким чином Пленум Верховного Суду України у своїй постанові фактично встановив нові норми кримінально-процесуального права, чим вийшов за межі своєї компетенції, оскільки постанови Пленуму Верховного Суду за своєю правовою природою є актами тлумачення права, а не нормативними актами. Отже, виходячи з судової практики, предметом оскарження при оскарженні постанови про порушення кримінальної справи можуть бути:

- наявність приводів до порушення кримінальної справи;
- наявність підстав до порушення кримінальної справи;

- повноваження суб'єкта, який прийняв рішення про порушення кримінальної справи;
- порядок порушення кримінальної справи, передбачений ст. 98 КПК України.

Аналіз предмета оскарження дозволяє стверджувати, що реально можна оскаржити тільки наявність приводів до порушення кримінальної справи (наприклад, коли з матеріалів кримінальної справи не видно, які матеріали були приводом до порушення кримінальної справи: немає заяви фізичної особи, рапорту посадової, службової особи правоохоронних органів, матеріалів оперативно-розшукової діяльності), повноваження суб'єкта, який прийняв рішення про порушення кримінальної справи, порядок порушення кримінальної справи. Вельми спірною здається можливість оскарження наявності підстав до порушення кримінальної справи. Це зумовлено тим, що, по-перше, достатність даних, які вказують на наявність ознак злочину, є оцінним поняттям й встановлюється у кожному конкретному випадку з урахуванням конкретних обставин, по-друге, знання про факт вчинення злочину на цій стадії кримінального процесу може мати імовірний характер, по-третє, кваліфікація злочину, яка в постанові про порушення кримінальної справи відображає підстави до порушення кримінальної справи, у принципі має ймовірний характер, оскільки точності кваліфікації діяння на момент порушення кримінальної справи КПК не вимагає, це є завданням наступних стадій кримінального процесу. Таким чином оскарження наявності підстав до порушення кримінальної справи в принципі неможливе, оскільки не відповідає сутності стадії порушення кримінальної справи.

Рішенням Конституційного Суду від 30 січня 2003 р. було визнано неконституційними ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України, які унеможлилювали розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого, прокурора стосовно приводів, підстав і порядку порушення кримінальної справи щодо певної особи. Однак ч. 4 ст. 110 КПК України, яка містить норму про те, що скарги на дії та постанови органів дізнання розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи чи при розгляді її по суті, не була визнана неконституційною. Таким чином, виходячи з норм КПК та рішення Конституційного Суду України, фактично на теперішній час ситуація така, що суди зобов'язані приймати до свого провадження та розглядати й вирішувати скарги на постанови про порушення кримінальних справ тільки слідчого та прокурора і не приймати до свого провадження скарги на постанови органів дізнання про порушення кримінальних справ. Щодо цього питання в літературі зазначається, що з урахуванням того, що нормою ч. 4 ст. 110 питання про оскарження постанов органів дізнання врегульовано так само, як і ч. 6 ст. 234 та ч. 3 ст. 236 КПК про оскарження постанов слідчого і прокурора, є всі підстави вважати, що місцеві суди повинні приймати до свого провадження скарги й на постанови органів дізнання [3]. Однак такі судження та висновки вельми спірні. У даному випадку немає можливості застосувати аналогію закону, оскільки, по-перше, немає прогалини у правовому регулюванні, по-друге, немає власне

норми кримінально-процесуального закону. Зараз немає такого правового явища, яке б дозволило всупереч зрозумілій нормі КПК України, посилаючись на акт негативної правотворчості, в якому не визнана неконституційність цієї норми і навіть не постало питання про це, допустити прийняття місцевими судами до свого провадження скарг на постанови органів дізнання про порушення кримінальних справ. Отже, прийняття місцевими судами до свого провадження скарг на постанови органів дізнання про порушення кримінальних справ суперечить чинному законодавству.

У судовій практиці чітко не вирішено питання про наслідки скасування постанови про порушення кримінальної справи. Відповідно до п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання, які виникають під час розгляду судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи» від 11 лютого 2005 р., за результатами розгляду скарги, залежно від того, чи були додержані при порушенні кримінальної справи вимоги ст. ст. 94, 97, 98 КПК, суддя своєю мотивованою постановою залишає скаргу без задоволення або задовольняє її та скасовує постанову про порушення кримінальної справи. У разі скасування зазначеної постанови суддя не вправі закрити справу (хоча в судовій практиці такі випадки були до прийняття вищезазначеної постанови пленуму). Тобто, на відміну від прокурора, який, здійснюючи нагляд за законністю порушення кримінальної справи, скасовує постанову про порушення кримінальної справи, якщо у справі ще не провадилося слідчих дій, а якщо слідчі дії провадилися — закриває її, суд може тільки скасувати постанову про порушення кримінальної справи. Але постанова про порушення кримінальної справи може бути оскаржена (і її процесуально вигідніше оскаржити), коли у справі вже провадилися слідчі дії. Таким чином повноваження суду з контролю за порушенням кримінальної справи вужче, ніж відповідні наглядові повноваження прокурора. При цьому, урахувавши те, що суд не може закрити справу, навіть якщо в ній вже провадилися слідчі дії, не може зобов'язати слідчого, прокурора закрити справу, то незрозуміла процесуальна доля як самої справи, так і доказів, отриманих у порушеній кримінальній справі, постанова про порушення якої скасована судом: вони, по суті, опиняються у правовому вакуумі.

Крім того, у законодавстві немає процесуальних перепон для того, щоб після скасування постанови про порушення кримінальної справи судом порушити кримінальну справу щодо тієї ж особи по тому ж обвинуваченню. Оскільки суд не вправі закрити справу, тобто прийняти процесуальне рішення, яке є правоприпиняючим юридичним фактом, то п. 9 ст. 6 КПК України в даному випадку не застосовується; отже, є небезпека «клонування» постанов про порушення кримінальних справ щодо однієї і тієї ж особи по тому ж обвинуваченню.

Отже, правове регулювання інституту оскарження постанови про порушення кримінальної справи потребує подальшого вдосконалення. У новому КПК слід визначити предмет оскарження при оскарженні постанови про порушення кримінальної справи, суб'єктів, постанови про порушення кримінальних справ яких можуть бути оскаржені, а також правові наслідки задоволення

скарги та скасування постанови про порушення кримінальної справи для забезпечення дотримання чіткої процесуальної форми при судовому захисті прав людини на стадії досудового слідства.

Література

1. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора): Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2005 року // Вісник Конституційного Суду України. — 2003. — № 1. — С. 24–30.
2. Романюк Б. Прокурорський пагляд, «судовий» та відомчий контроль за діяльністю слідчого // Прокуратура. Людипа. Держава. — 2004. — № 6. — С. 51–59.
3. Пилипчук П. П. Розгляд судом скарги на постанову про порушення кримінальної справи (коментар рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003) // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 2. — С. 59–61.
4. Уголовно-процесуальный кодекс Украинской ССР: Науч.-практ. коммент. / Отв. ред. П. Г. Цупрешко. — К.: Изд-во полит. лит. Украины, 1984 — С. 143.
5. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. — М., 1970. — С. 15.
6. Степанов В. В. Предварительная проверка первичных материалов о преступлениях. — Саратов, 1972. — С. 54.
7. Павлов Н. Е. Производство по заявлениям, сообщениям о преступлениях. — Волгоград, 1979. — С. 27.
8. Белозеров Ю. Н., Чувиленко А. А. Проблемы обеспечения законности и обоснованности возбуждения уголовного дела. — М., 1977. — С. 17.
9. Уголовно-процесуальный кодекс Украины: Науч.-практ. коммент. / Под общ. ред. В. Т. Малиаренко, Ю. П. Алещина. — Х.: Одиссей, 2003 — С. 305–306.
10. Про деякі питання, які виникають під час розгляду судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11 лют. 2005 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2005. — № 2. — П. 4.

УДК 341.645:341.4

Н. В. Дрёмна

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ЮРИСДИКЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО СУДА И УСЛОВИЯ ЕЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Создание постоянного органа международной уголовной юстиции — то, что еще три десятилетия тому назад представлялось утопией, — к началу XXI ст. стало реальностью. Римским статутым Международного уголовного суда, принятым 17 июля 1998 г. Дипломатической конференцией полномочных представителей под эгидой Организации Объединенных Наций, был учрежден постоянный Международный уголовный суд, имеющий юрисдикцию в отношении лиц, ответственных за самые серьезные преступления, вызывающие озабоченность международного сообщества. Это историческое событие ознаменовало собой крупную победу международного сообщества в борьбе с безнаказанностью и решительный шаг к утверждению в мире господства права.

© Н. В. Дрёмна, 2006